

ԱՆԱՊԱՏԱԿԱՆՆԵՐ ԵՒ ՎԱՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ե.

Ամփոփումն — Անապատականներ, Սկիսէ, Վանք եւ վանականներ. Այլափոխուած Անապատականներ — խոտանարակներ, սիւնակեացներ, գրեցիներ: Վանքերը որպէս անհրաժեշտ հաստատութիւն: Աւխարհիկ հոգեւորականութիւն. Հոգեւորականների զգեսք. Փիլոն եւ վեղար.

Անապատական կեանքի զարգացման պատմութիւնը մեր առաջն է դնում հետեւեալ դասաւորութիւնը.

1 Միայնակեաց անապատականներ. սրանք նախագաղափար ունենալով ս. եղիա մարգարէին և Յովհաննէս Մկրտչին, ապրում էին անապատում միայնութեան մէջ քրիստոնէութեան դէմ եղած հալածանքից զերծ մնալու և աշխարհի գայթակղութեան չենթարկուելու համար: Այսպէս էր Պաւղոս թերապիդացին Գ. դարի վերջին և Դ. դարի առաջին կիսին:

2. Երբ քրիստոնէութեան դէմ հալածանքը մեղմացաւ, մարդիկ անապատ էին քաշուում, առանձնութեան մէջ դիտովին Աստուծուն նուիրուելու և աշխարհի գայթակղութիւնից հեռու լինելու համար: Սրանք ոչ խորին անյայտութեան մէջ և ոչ էլ բոլորովին միայնակ էին ապրում, այլ փոքրիկ խմբերով՝ իրար մօտիկ խրճիթների կամ այրերի մէջ, որ սկիսէ կամ սկիւթ է կոչուում: Այս անապատականները բոլորովին կտրուած չէին աշխարհից, նրանք հարկաւոր ժամանակին երևում էին քաղաքներում և գիւղերում և հաւատացեալների բարոյական — կրօնական զարգացման վերայ մեծ ազդեցութիւն ունէին: Սրանք դաւանական և վարչական խնդիրների մէջ էլ ազդեցիկ դեր էին կատարում: Այս տեսակ անապատականութեան նախասկիզբ ներակայացուցին էր Անտոն — Անապատականը, որի մահը անապատականները ողբացին հետեւեալ նշա-

նաւոր և խորիմաստ արտայայտութեամբ. «Աշխարհս մեծ բարեխօս կորցրեց և երկինքը մեծ մարդ ընդունեց. վերինը գտաւ այն՝ ինչ որ որոնում էր, և ներքինս կորցրեց՝ ինչ որ ունէր¹⁾».

Անապատականութիւնը, եթէ չըհաշուենք Եղիա մարգարէին ու Յովհաննէս Մկրտչին՝ սկսուեց ու զարգացաւ Եգիպտոսի անապատներում, կամաց կամաց շարժուեց դէպի Պաղեստին, Ասորիք, Միջագետք և Հայաստան.

Յ. Դ. դարում անապատականներից աւելի խտակրօնները մեծ առաքինութիւն էին համարում իրանց անձը տանջել զանազան մտադածին միջոցներով և ուտելիքի վերաբերութեամբ զրկանքներով։ Այդ անապատականութեան այլափոխութիւնն էր և վախճանից առաջ՝ վերջին ճիգը։ Այլափոխուած անապատականներից ոմանք ամառ ձմեռ մերկ ապրում էին անմարդաբնակ տեղերում. նրանք, որոնք խոտ էին ճարակում, կոչւում էին *Սոսանարակներ* կամ *ոսկի* (ВОСКИ)՝ որպիսի էր Մարիամ Եգիպտացին, որոնք սիւների վերայ էին ճգնում, կոչւում էին *Սիւնակեացներ*, որպիսի էր Սիմէօն Սիւնակեացը, և որոնք գբի մէջ էին ճգնում՝ կոչւում էին *Գրնեցիւն*, որպիսի էր Յովհան Գրնեցի։

Այս տեսակ ճգնաւորական կեանքը երկար չըշարունակուեց և չէր քաջալերւում եկեղեցու ողջամիտ հայրերից, որոնք թէև դատապարտում էին եպիսկոպոսների և աշխարհիկ հոգևորականների պճնասիրութիւնը, սնամիառութիւնը, ցուցամոլութիւնն ու աշխարհիկ ձևերը, բայց այդ հոգևորականներից ոմանց գծուծ մուրացկանի և կեղծաւոր կրօնաւորութեան հագուստն և նիստ ու կացն էլ չէին քաջալերում՝ անպատշաճ բան՝ համարելով այն։ Կեղեցտինոս պապը (423—432) իւր նամակով դէպի գաղիացի եպիսկոպոսները յանդիմանում է նրանց, որ, հագուստով կա-

1. «Մեծ բարեխօս կորոյս աշխարհս, և մեծ մարդ ընկալան երկինք, Եգիտ վերինն՝ զոր խնդրէր և կորոյս ներքինս՝ զոր ունէր»... Վարք Հարանց հատ. Ա. եր. 81. Թուղթ Սերապիոնի սուրբ հօրն առ աշակերտս երանելոյն Անտոնի առ Մակար և Ամատաս։

մենալով ցոյց տալ, թէ խստակրօն են, կրօնաւորների պէս կարճ պարեգօտ (պալլի) և կաշէ կօտի էին հագնում եկեղեցում¹⁾։

4. Եգիպտոսի անապատականների իրար մօտիկ խրճիթներում և այրերում բնակութիւնը, որ սկիսէ կամ սկիւթ էր կոչւում և համապատասխանում է հայ մենապատան բառին, Դ. դարի վերջերքին աւելի որոշ կերպարանք ստացաւ և սկիզբն դարձաւ վանքերի գոյութեան։ Վանքերում անապատականները պէտք է ապրէին խմբուած մի որոշ շրջանակի մէջ, այդպիսի խմբական կենակցութիւնը պէտք ունէր որոշ կարգ կանոնի, Ինչպէս տեսանք, Պախոմը, (հայ տառադարձութեամբ Պաքմէոս, Պաքումէոս) այդպիսի մի համախմբուած անապատականների մեծաւոր կամ առաջնորդ դառնալով՝ սահմանեց որոշ կանոններ, որ ըստ աւանդութեան՝ հրեշտակի ձեռքով էր ստացել։ Վայրը, ուր խմբուած էին անապատականները, կոչուեց վանք կամ փարախ, մեծաւորը՝ առաջնորդ, վանահայր կամ ասորերէն՝ արքա, որ նշանակում է հայր և յունարէն արքիմանդրիտ, որ նշանակում է փարախապետ։ Վանքերում բնակւողները այլևս անապատական չէին կոչւում այլ կրօնաւոր, վանական, մօնոզոն։ Այլ մարդկանց վանքերից յետոյ անմիջապէս սկիզբն առաւ կանանց վանքը, որը հաստատուեց դարձեալ Պախոմի ձեռքով, և կանանց այդ առաջին վանքի մայրապետ դարձաւ, Պախոմի քոյրը։

Դ. դարի սկզբում վանական հաստատութիւնները եգիպտոսից տարածւում են Իլլարիօնի ձեռքով Պաղեստին, Ասորիք, Հայաստան, և շրջակայ երկրները։ Ինչպէս անապատականները, նոյնպէս և վանականները ամուրի էին։ Վանքերի հաստատութեամբ անապատականութիւնը կորցրեց իւր նշանակութիւնը և այլափոխուեց։ Եկեղեցու պայծառութեան համար վանքերը անհրաժեշտ հաստատութիւն դարձան։

1) Христианское чтение. 1898 թ. հատ. CCVI մասն առաջին, «О времени происхождения церковного облачения» էր. 145—175.

Ճգնաւոր անապատականներից ու վանականներից բոլորովին թարբերւում էր աշխարհիկ հոգեւորականութիւնը, որ բաղկացած էր եպիսկոպոսներից, քահանաներից և եկեղեցական ստորին պաշտօնեաներից: Եպիսկոպոսները կառավարում էին եկեղեցու վարչական գործերն ու ձեռնադրութիւն անում, եկեղեցական վարչութեան մէջ դրանք իշխաններ էին: Քահանաները եկեղեցական ստորին պաշտօնեաների սպասաւորութեամբ հաւատացեալներին մատակարարում էին եկեղեցու խորհուրդները (մկրտութիւն, ապաշխարութիւն կամ խոստովանութիւն, հաղորդութիւն, ամուսնութիւն) և կատարում արարողութիւններն ու հանապազօրեայ ժամերգութիւնը: Թէ եպիսկոպոսները և թէ քահանաները մինչև Դ. դարի երկրորդ կէսը ամուսնացած էին: Այդ ժամանակին արևելեան եկեղեցում սահմանուեց, որ աշխարհիկ հոգեւորականութեան այն մասը, որը քահանայ կոչմամբ ժողովրդի մէջ էր լինելու իբրև խոստովանահայր և սուրբ խորհուրդների մատակարարող՝ ըստ հնումն ամուսնացած լինի, իսկ այն մասը, որ յանձին շրջիկ քարոզիչների և եկեղեցին կառավարող եպիսկոպոսների ժողովրդի հետ անմիջական յարաբերութիւն և մշտական կայեան պէտք է չունենար, իբրև հոգեւոր զինուորութիւն՝ ամուրի լինի, հիմք ունենալով Պօղոս առաքեալի խօսքը թէ. «զի որ անկինն է, հոգայ զՏեառն, թէ որպէս հաճայ լիցի Տեառն. և որ կանամբին է, հոգայ զաշխարհիս՝ թէ որպէս հաճոյ լիցի կնոջ իւրում»¹⁾: Չափաւորութիւնը թէ հազուստի և թէ կենցաղավարութեան վերաբերութեամբ այդ հոգեւորականների պարտաւորական պարտքն էր. բայց Բիւզանդիայում և Հռոմում արքունի ճոխութիւնը ազդեց այդ տեղերի հոգեւորականութեան կենցաղի վերայ: Եպիսկոպոսները հազնում և ապրում էին սենատորներին հաւասար ճոխութեամբ ու փարթամութեամբ և պալատականների կարգումն էին²⁾:

1) Ա. Կորնթացոց Է. 32—33.

2) Христ. чтение. նոյն. եր. 161—162.

«եկեղեցու դէմ հալածանքը դադարելուց յետոյ հոգևորականութիւնը պատուաւոր տեղ գրաւեց և համարոււմ էր պետական բարձրաստիճան պաշտօնեաներին հաւասար, և դրա համար էլ շատ բնական է, որ պալատական աստիճանաւորների պատուոյ նշանները, որոնց հետ և ժապաւէնը (ուրար) նրանց էլ անցնէր»¹⁾։ Պրիգոր Աստուածաբանը Կ. Պօլսոմ տեսնելով մայրաքաղաքի բնակիչներին դատարկութեան և զուարճութեան մատնուած, ասաց²⁾։ «Ժողովուրդը ապրում է միայն հացով և խաղերով»։ Եւ դանդաղում էր, թէ. «Կ. Պօլիսը քաղաքներից առաջինն է, որ գտնոււմ է դերասան դառնալու վտանգի մէջ»։ Այս նկատողութեան Փարրարն աւելացնում է հոգևորականութեան նկարագրութիւնը, գրելով. «Այս չարիքի աւելի վատ երևոյթը այն էր, որ դէպի թատրոնական տեսարանները համաճարակ մոլութեան պատճառով եկեղեցական պաշտամունքները և քարոզիչների ճառերը սկսել էին աւելի և աւելի թատրոնական դառնալ»։ Երէցի պաշտօն ստանձնում էին ոչ թէ նրա համար, որ պարզ Քրիստոսին քարոզեն պարզ ժողովրդին, այլ որ հնարաւորութիւն ունենան յափրանալ այն արբեցուցիչ ծափահարութիւնների գլղրդիւնով, որով օգտոււմ էին դերասաններն ու կառարչաւները»։ Ս. Պրիգոր Աստուածաբանը դառնութեամբ ասում է³⁾։ «Մենք մեր բարեկեցութեամբ խորտակեցինք այն փառքն ու զօրութիւնը, որը ձեռք էինք բերել հալածանքի ու թշուառութեան ժամանակ ...»։ Ես չը գիտէի, ասում է նա, որ ինձնից կը պահանջեն մրցել կոնսուլների, պրեֆեկտների և նշանաւոր զօրապետների հետ, որոնք չը գիտեն ինչպէս ազատուեն զեղխութիւնից, չը գիտէի, որ աղքատներին պատկանող դոյքերը պէտք է վատնեմ կերակուրների և ճոխութեան համար, պէտք է նժոյգ ձիերով շրջեմ, կառ-

1) Նոյն եր. 159.

2) Жизнь и труды свв. Отцовъ. Св. Григоріи Назіанзівъ ер. 421.

3) Նոյն եր. 405.

քերով ման գամ, ի ցոյց մեծութեանս՝ հանդիսաւոր գնացքներ սարքեմ, յառաջընթաց ունենալով «զգոյշ, զգոյշ» գոչող ազգարարներ, որի ժամանակ ամեն ոք պարտաւոր լինէր ճանապարհ տալ շտապաւ մի կողմ՝ քաջութիւնով, որպէս թէ մենք որ և է վայրենի դազան լինէինք, և մեր գնացքը պէտք է անպատճառ հեռուից նկատուէր»։ Այնուհետեւ մեղադրելով հոգեւորականներին և հարուածելով նրանց թոյլ կողմերը՝ ժողովրդի համար ասում է. «նրանք իրանց համար վնդռում են ոչ թէ քահանայ, այլ հօգեւոր, ոչ թէ հոգիներէ, այլ դրամների պահապան, ոչ թէ անարիւն զոհ (ս. պատարագ) մատուցանողներ, այլ հղօր ըմբշամարտներ»։ Ես պատրաստ եմ այդ բանի համար նրանց (ժողովրդին) ներել, մենք ենք նրանց դատարարակել այդպէս, մենք աշխատում ենք ամենքին դիւր գալ, ամենքի համար ամեն բան դառնալ, բայց չըգիտեմ դրանով նրանց (ժողովրդին) կըփրկենք թէ կըկորցնենք¹⁾։

Եթէ անապատականները այլափոխուել էին, վանական կրօնաւորները կեղծաւոր ձեւերով շահագործում էին հաւատացեալների դիւրահաւանութիւնը, ինչպէս տեսանք եկեղեցու մեծ վարդապետների և հայրերի վկայութիւններից՝ աշխարհիկ հոգեւորականութիւնն ևս, թէև անհամեմատ գիտուն, բայց իւր կոչման բարձրութեան վրայ չէր։ Սակաւ բացառութեամբ այսպէս էր աշխարհիկ հոգեւորականութիւնը Դ. դարի երկրորդ կիսին, այսինքն քրիստոնէութիւնը Կոստադին Մեծից չարգելուած կրօն հրատարակուելուց միայն յիսուն տարի յետոյ։

Վանական կրօնաւորներին անհրաժեշտ մաղեղէն փիլոնը²⁾ փոխարինում էր Եղիայի մաշկեակին³⁾, ծածկում էր նրանց մերկութիւնը, համարւում էր մեռելութեան

1) Նոյն եր, 437—38։

2) Վարք Հարանց. հատ, Ա, եր, 289, Մարիամ Նդիպտացու վարքի մէջ տեսնում ենք, որ փիլոնը մաղեղէն էր։

3) Մաշտոց ձեռնագրութեան կղերիկոսաց ևն, տպ. Ս. Էջմիածին 1870 թ. եր, 51, «Սրնեան Տէր զգգեօտ և զպատմուհան սորա, որպէս օրհնեցեր զմաշկեակն Նդիայի»։

վերարկու, խոնարհութեան ու աշխարհուրացութեան նշան¹⁾ աշխարհիկ հոգեւորականութիւնը (եպիսկոպոս, վարդապետ, քահանայ) այդ փիլոնը իւրացրեց և հետ զհետէ ճոխացնելով՝ դարձրեց պատուոյ պարգև և բարձր աստիճանի յատկանիշ։ Օրթոդոքս եկեղեցում՝ եպիսկոպոսները մաղեղէն փիլոնը մետաքսեայ դունաւոր մանտիա դարձրին և յատկացրին եպիսկոպոսական աստիճան ունեցողներին, իսկ հայ եկեղեցում սև մաղեղէն փիլոնը դարձաւ մետաքսեայ, դունագեղ և ծաղկեկար փիլոն, որ, «խառայ փիլոն» ընդհանուր անուամբ, եկեղեցու բարձրաստիճան պաշտօնեաները (կաթուղիկոս, եպիսկոպոս) իրանց սեպհալաներով, որպէս պատուոյ պարգև շնորհում էին վարդապետներին ու քահանաներին՝ նրանց բազմամեայ և արդիւնաւոր պաշտօնավարութիւնը վարձատրելով։

Փիլոնի սկզբնական համեստ ձևն ու նպատակը այնքան փոխուեց, որ եկեղեցական միւս զգեստների հետ նրա ծագման մասին էլ տարակոյտ առաջացաւ²⁾, թէ արդեօք հայ «խառայ փիլոնը» կամ օրթոդոքս «մանտիան» կրօնաւորների մաղեղէն փիլոնն է, թէ՛ Հռովմայ և Ռիւզանդիայի սինատորների ծիրանին, կամ հին հռովմայեցիների տօգան, որ կրում էին պետական բարձրագիւր անձինք։

Նոյնը կասենք վեղարի համար էլ. վեղարը փիլոնի անբաժան մասն էր, եթէ փիլոնը քստ աշխարհի մեռելութեան պատանն էր, վեղարն էլ վարչամակն էր, վեղարը կամ կնգուղը վանական կրօնաւորների անհրաժեշտ հագուստի մասն էր, վեղարը պատրաստուում էր թանձր խաբաղնից, սրածայր գլխով, որ քանի վայր էր իջնում այնքան լայնանում էր։ Վեղարը առաջի կողմից իջնում էր մինչև

1) Նոյն Մաշտոց, Կանոն օրհնութեան արեղայի. եր. 63, վերջին ազօթքի առաջի մասն. «Աղաչեմք զբեզ, Տէր Յիսուս, զվերարկու մեռելութեան մերոյ, որով և դու ծածկեցար խոնարհութեամբ և զձև զգեստուս, զոր ետուն մեզ հարքն մեր ի ցոյցս խոնարհութեան և ուրացութեան աշխարհի, որով և ինքեանք կերպարանակեցան...»

2) Христ. чтение. 1898 թ. հատ. CCVI. часть I. о врем. происх. церк. облач. ер. 146—175.

երեսի կէսը՝ ծածկելով ունքերը աչքերը և դէմքի վերին մասը, իսկ ետևի կողմից՝ իջնում էր մինչև գօտին և աւելի ցած։ Վեղարը պատասպարում էր կրող կրօնաւորի գլուխը, պարանոց, թիկունքն ու ուսերը ձմեռուայ ցրտից և ամառուայ խորշակից։ Վեղարաւորը կարողանում էր տեսնել միայն իւր առաջը. վեղարով նրա տեսութեան հորիզոնը շատ փոքրանում էր։ Ըստ աւանդութեան՝¹⁾ կնգուղի կամ վեղարի համար հրեշտակը Պախոմին պատուիրում է. «Եւ այս նշանակ կնգուղաց նոցա, զի եղիցի նա առանց խաւու և խաչ ծիրանի յաջակողմանն»։

Գ. դարի Բ. կիսին, երբ սահմանուեց, որ եպիսկոպոսներն ու եպիսկոպոսութեան թեկնածուները ամուրի լինեն, դրանք վանական կրօնաւորներից իւրացրին վեղարն էլ։ Օրթոդոքս եկեղեցու մէջ դարերի ընթացքում վեղարը բոլորովին կերպարանափոխուեց, ստացաւ կամիլաւայի ձև, գլուխը տափակ, առաջը բոլորովին բաց, միայն ետևի կողմից սև կերպասեայ շղարշով։ Արքեպիսկոպոսներին, որպէս պարգև, իրաւունք է տրւում սպիտակ վեղար կրել։ Հայ հոգևորականութիւնը պահելով վեղարի հին սրագլուխ ձևը, ժամանակի ընթացքում, որոշ բարեձևութեան վերածեց. խարաղնի տեղ վեղարը մետաքսեայ սև շղարշով է սքողում. այդ շղարշը առաջի կողմից մինչև ունքերն անգամ չէ հասնում, այնպէս որ վեղարաւորը դիմացը տեսութեան ընդարձակ հորիզոն է ունենում, միայն աջ և ձախ կողմերից բաւական սահմանափակում է հորիզոնը. վեղարի շղարշը ետևի կողմից ուսերի վերայով վայր է իջնում՝ շատ անգամ մինչև ծնկների ծալքը։ Ինչ կասկած, որ վեղարից ծիրանի խաչը յապաւուեց, որովհետև այն կը խանգարէր վեղարի բարեվայելութեանը։ Ծիրանի խաչի տեղ այժմ, որպէս բարձրագոյն պարգև, շնորհւում է եկեղեցու բարձրաստիճան պաշտօնեաներին ադամանդեայ խաչ՝ վեղարի ճակատին կրելու։

Վանական կրօնաւորների զգեստն էր կնգուղ, սքեմ

1) Վարդ հարանց. Բ. հատ. եր. 476։

և գօտի. և Պաքմէսը վախճանուելիս պատուէր է տալիս իւր աշակերտներին ու ասում, «կնգուզն օրինակ է անմեղութեան և սքեմն՝ օրինակ խաչի. իսկ գօտին արիութեան և քաջութեան նշան է: Արդ, մենք քաղաքավարեացուք ըստ կերպի մերոյ և զամենայն փութապէս գործեացուք, զի մի գացուք զօտար կերպ զգեցեալ»¹⁾:

Աշխարհիկ հոգեւորականներից կրօնաւորական կամ արեղայական ձևի զգեստ գործածողներից առաջինն էր, ինչպէս տեսանք, Սեբաստիայի Եւստաթէոս հայ եպիսկոպոսը, որ իւր այդ նորաձեւութեան համար բանադրուեց Կեսարիայի Եւլալիոս եպիսկոպոսից և ապա Գանգրայի Ժողովից²⁾ դատապարտուեց դաւանական խնդիրներում իւր տատամսութեան և գէպի հերետիկոսները հակամիտութեան պատճառով: Թէև ուղղափառ եկեղեցին հալածում էր Եւստաթէոսին, բայց նա իւր կրօնական խորին հմուտութեամբ և խստակրօն մաքուր վարքով ակնածելի էր. նրան յարգում և նրա վարքին հետևում էին ողջամիտներից շատերը, որոնց մէկն էր Բարսեղ Մեծն³⁾:

Յետիկ եպոս.

(Կր ճարուհակուի)

1) Վարք հարանց Ա. հատ. եր. 454:

2) Գանգրայի Ժողովը ըստ Ջ. Բօրեբրտսոնի (եկեղ. պատմ. հատ. I. եր. 1072) եղել է 325—341 թ. ըստ Ֆարրարի (Жизнь и труды свв. отцовъ ер. 477) 358 թ. ըստ Մեսրոպ վարդապետ Տէր Մովսէսեանի (Սոկրատ եր. 206) մօտաւորապէս 361—362 թ.

3) Жизнь и Труды свв. отцовъ. Св. Василий Великій.